

УДК 341.43

DOI 10.36919/3041-1149(Print).6-7.2025.284-290

Б. Б. Фурик,

аспірант кафедри права,

ПВНЗ «Європейський університет»

email: bfuryk@e-u.edu.ua

ORCID 0009-0008-2010-7004

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СИСТЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ПРИЧИН ПОТОКІВ БІЖЕНЦІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті йдеться про міжнародно-правові системи виявлення причин потоків біженців, їх цінність для запобігання кризових явищ і функціонування в умовах військових конфліктів. Проведено аналіз взаємозалежності між економічними показниками країн походження біженців та інтенсивністю міграційних процесів, охоплюючи рівень ВВП, інфляцію й безробіття. Особлива увага приділяється дослідженню впливу збройних на формування потоків біженців, їх масштаби та напрямки. У роботі систематизовано та класифіковано основні причини, що змушують людей залишати місця постійного проживання. На основі актуальних статистичних даних зроблено правовий аналіз ефективності існуючої системи виявлення причин потоків біженців.

За результатами дослідження запропоновано рекомендації щодо вдосконалення регулювання міграційних процесів, посилення координації між країнами в питаннях надання допомоги біженцям.

Ключові слова: біженці, права біженців, міграційна криза, міжнародна співпраця.

Постановка проблеми та її актуальність. Міграційна криза, викликана повномасштабним вторгненням росії в Україну, спричинила найбільше переміщення людей в Європі з часів Другої світової війни і створила серйозні виклики як для самої України (відтік населення, демографічні, економічні, соціальні, гуманітарні проблеми), так і для приймаючих країн (Польща, Німеччина, Чехія, Іспанія, Велика Британія, США, Канада та ін.). Для аналізу та розуміння комплексних чинників, які змушують людей залишати свої країни, та прогнозування міграційних потоків задля готовності приймаючих країн до можливих криз та забезпечення прав біженців, потрібна система виявлення причин потоків біженців. Якщо причини міграції вчасно й точно визначені, уряди приймаючих країн можуть ухвалювати обґрунтовані рішення щодо управління міграційними потоками. Це дає змогу зменшити економічні навантаження на приймаючі країни, мінімізувати виклики та сприяти стабільності на ринку праці.

В умовах війни розробка ефективної системи прогнозування потоків біженців значно ускладнюється. Збір даних у зонах бойових дій часто неможливий через загрозу життю людей, що збирають інформацію, журналістів чи гуманітарних працівників, а отже, дані можуть бути неповні, неточні або упереджені через пропаганду чи дезінформацію. Ще потрібно враховувати, що процеси в умовах війни розвиваються швидко, що робить складним постійне оновлення даних.

Ефективний захист прав біженців у міжнародному та національному праві потребує комплексного підходу, що базується на збалансованій політиці між гуманітарними зобов'язаннями та національними інтересами, потребує координації дій на всіх рівнях та належного ресурсного забезпечення та впровадження довгострокових стратегій із своєчасним реагуванням на зміни ситуації. Наразі дослідження з цього приводу не дають чіткого вирішення цієї проблеми, а реалії вказують на відсутність чіткої узгодженості між державами в міграційній політиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системи аналізу та причини міграційних потоків з метою забезпечення прав біженців досліджуються багатьма вченими світу, зокрема І. Тейлор та А. Дж. Масіс [1] у праці «Складність і непередбачені наслідки кризи людської безпеки: системна динамічна модель міграції біженців до Європи: інноваційні погляди на складні проблеми» дослідили міграційну кризу в Європі та Північній Африці за допомогою моделі системної динаміки. Л. Горденкер [2] ще 1984 р. звернув увагу на важливість попередження міграційних криз. Українські вчені теж не оминули цю тему, серед них: Е. М. Лібанова, О. В. Позняк, О. Купець, І. О. Іващук, Н. В. Стахова, М. А. Живко, А. Шейвер та інші.

Метою статті є аналіз міжнародно-правових систем виявлення причин потоків біженців у сучасному світі з особливим фокусом на ситуацію в Україні внаслідок російської агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виявлення причин потоків біженців дає змогу завчасно запобігати негативному впливу міграції на світову економіку. Виділимо ключові методи запобігання криз, пов'язаних з міграцією: підтримка економічної стабільності, міжнародна фінансова допомога, стимулювання економічного росту через інтеграцію, зниження ризиків для міжнародних ринків.

Військові конфлікти надзвичайно загострюють та прискорюють міграційні процеси. Вплив військових конфліктів на міграційні потоки можна визначити так:

- *безпека*: загроза життю та здоров'ю людей;
- *соціально-економічний аспект*: втрата джерел доходу; руйнування інфраструктури; знецінення заощаджень та майна;
- *гуманітарна криза*: дефіцит продуктів харчування та води;
- *демографічний аспект*: зміна статеві-вікової структури населення та розрив сімейних зв'язків; зміна етнічного складу приймаючих регіонів;
- *психологічно-адаптаційний аспект*: стрес від зміни місця проживання та потреба в адаптації до нових умов життя; мовні та культурні бар'єри;
- *політико-правовий аспект*: зміна правового статусу осіб; проблеми з документуванням; доступ до соціальних послуг в приймаючих країнах.

Розглянемо методи, які формують систему виявлення причин потоків біженців та охоплюють вивчення різноманітних показників:

– *вивчення демографічних показників* – аналіз вікової структури, гендерного розподілу, рівня освіти біженців. Яскравим прикладом такого аналізу є щорічні звіти УВКБ ООН [3], так за даними демографічного звіту наприкінці 2023 року серед біженців: 5 % були віком 60+, з них 2 % – жіночої статі, 5 % – чоловічої; 55 % були віком 18–59 років, з них 28 % – жіночої статі, 27 % – чоловічої; 40 % були віком 0–17 років, з них 20 % – жіночої статі, 20 % – чоловічої. Сюди ж входить порівняння демографічних даних країн походження та призначення. Наприклад: населення Євросоюзу станом на початок 2022 року за даними Євростату [4] становило близько 450 млн осіб, а в Україні проживало близько 41 млн осіб. Завдяки даним про кількість українських мігрантів, що прибули в ЄС, тікаючи від наслідків агресії росії, приймаючі країни мали змогу підготуватись до прийому біженців з України, надати їм допомогу та забезпечити їхні права;

– *аналіз економічних показників*: дослідження ВВП у країнах походження; вивчення рівня безробіття та його динаміки; аналіз інфляції та економічної стабільності; оцінка рівня бідності. До прикладу, за даними Світового банку [5], в Україні, де триває війна, ВВП на душу населення станом на 2023 рік становив 5 181 доларів США, рівень безробіття – 9,8 % від загальної робочої сили, річна інфляція – 12,8 %. Водночас у Сирії, яка досі потерпає як від наслідків управління режиму Башара аль-Асада, так і від громадянської війни, ці показники такі: ВВП на душу населення – 421 долар США; рівень безробіття – 13,5 %; річна інфляція – 36,7 % (дані за 2012 рік, оскільки далі з'явилися усі ознаки гіперінфляції);

– *опитування* – важливий інструмент для розуміння потреб біженців, викликів, з якими вони стикаються. Такі організації, як УВКБ ООН, Американський інститут суспільної думки «Gallup», глобальна мережа Mixed Migration Centre, постійно проводять опитування серед біженців

у таборах, щоб оцінити умови їхнього проживання, доступ до основних послуг, як-от вода, харчі, медобслуговування, освіта. Так, 2024 року УВКБ ООН [6] проводило опитування серед біженців України з питання повернення на Батьківщину, результатом якого було зменшення бажаних повернутись з 77 % 2023 року до 65 % 2024;

- *моніторинг ситуації в країнах походження:*

- для моніторингу стабільності в країнах походження використовують міжнародні індекси. Одним з таких індексів є індекс «Fragile States Index» або індекс крихкості держав від американського Фонду миру, який використовується для визначення рейтингу здатності країн «контролювати цілісність своєї території, політичну, демографічну, економічну та соціальну ситуацію в країні» і дає інструменти, які дають змогу як міжнародним організаціям, так і приймаючим державам ухвалювати обґрунтовані рішення та покращувати механізми реагування. Іншим індексом для моніторингу є «Democracy Index» або індекс демократії від впливового англійського журналу «Economist» [7], до прикладу, індекс України, станом на лютий 2024 року 5.1, з яким вона займає 91 сходинку. Звісно, що на цей індекс вплинула агресія росії проти України. Ще один не менш важливий індекс це – «Corruption Perceptions Index» або індекс сприйняття корупції від міжнародної антикорупційної організації «Transparency international» [8]. Варто зазначити, що з 2012 цей індекс України зріс із 26 до 36 пунктів 2023 року;

- оцінка рівня безпеки та загроз, яка містить у собі аналіз статистики насильства, ризиків для різних верств населення, екологічних та природних загроз, ефективності правоохоронних органів тощо. Так, згідно з даними «Глобального індексу тероризму» [9], який публікує Інститут економіки та миру, кількість терактів, що відбулись у світі, становить 3 350 випадків. Україна в рейтингу 2023 року посідала 54 сходинку з індексом тероризму, який, очевидно в зв'язку з російською агресією, зріс упродовж 2022–2023 років з показника 0,562 до 1,686. Зі свого боку міжнародна незалежна організація Світовий проєкт правосуддя [10] здійснює оцінку ефективності правоохоронних органів через «Індекс верховенства права». Україна станом на 2023 рік, відповідно до оцінки по «Індексу верховенства права», в глобальному рейтингу посідає 89-ту сходинку з показником 0,32;

- співпраця з місцевими неурядовими організаціями у країнах походження біженців відіграє важливу роль у наданні достовірної інформації міжнародним організаціям, що зі свого боку дає змогу бачити реальну картину на місцях, що є критично важливим для ефективного реагування на кризи біженців та надання відповідної допомоги. В Україні співпрацює з міжнародними партнерами у питаннях моніторингу ситуації з правами людини Центр прав людини «Zmīna» [11], у сферу діяльності якого входить документування порушень прав внутрішньо переміщених осіб та потенційних біженців;

- *використання геоінформаційних систем* для візуалізації ситуацій, пов'язаних з міграцією, регламентується рядом міжнародних правових інструментів, які встановлюють рамки для збору, обробки й обміну даними, захисту персональних даних та гуманітарних стандартів. До них належать: Конвенція Ради Європи про захист фізичних осіб при автоматизованій обробці персональних даних [12]; Глобальний договір ООН про безпечну, впорядковану та регулярну міграцію [13], що містить рекомендації щодо збору даних про міграцію; низка внутрішніх нормативних документів ООН, ІОМ, ЄС та інших організацій, керуючих міграційну політику. Подібним картографуванням займається УВКБ ООН. Так, за даними УВКБ ООН [14], наприкінці 2023 року лідерами в прохачах притулку були Іран з кількістю прохачів майже 3,76 мільйона, Туреччина – 3,25 мільйона, Німеччина – 2,59 мільйона та Польща – майже мільйон, переважною кількістю з яких були біженці з України. Лідерами серед країн походження в цей період були Афганістан, Сирія. Якщо розглянути напрямки потоку біженців з України внаслідок агресії росії проти України, то, відповідно до цієї статистики, 2023 року до РФ мігрувало 1,3 млн українців, до Німеччини – 1,1 млн, до Польщі – 956 тис. На основі цих даних можна виділити основні напрямки потоків мігрантів із Східної Європи, Африки, Азії та Південної Америки, це – РФ, ЄС, Іран, США;

– *міждисциплінарні дослідження* відіграють важливу роль у виявленні причин потоків біженців. Залучення експертів з різних галузей (економісти, соціологи, політологи тощо) дає змогу отримати комплексний аналіз причин міграції. Проект ЄС під назвою «Середземноморська міграційна дослідницька програма» [15] залучив експертів з різних галузей для вивчення міграційних потоків через Середземне море. Іншим подібним проектом є «Міграція, навколишнє середовище та кліматичні зміни» [16], ініційований МОМ. В аналітичній довідці щодо України за 2022 рік було зазначено: «Якщо Уряд України змінить свої погляди на Глобальний договір про безпечну, впорядковану і врегульовану міграцію, то з'явиться можливість запровадити більш комплексний підхід щодо запобігання проблемам, пов'язаним із катастрофами та міграцією, а також щодо мінімізації та вирішення цих проблем. Реалізація Глобального договору надала б додатковий імпульс для врахування впливу зміни клімату на міграцію в Україні».

Не менш важливо розуміти, що під час роботи з біженцями особливо важливо звертається увага на аспекти, що стосуються етичних міркувань щодо роботи з вразливими групами, культурної чутливості в дослідженнях, методів збору даних у складних умовах, аналізу даних з урахуванням контексту переміщення.

Далеко не останню роль відіграє у виявленні причин міграції людей обмін даними між урядовими міграційними службами та міжнародними організаціями є важливим аспектом управління міграцією. До механізмів обміну даних про міграційні потоки належать двосторонні та багатосторонні угоди про обмін інформацією. Прикладом подібної угоди є «Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво» [17], підписана сторонами 14 грудня 2016 року, ратифікована Законом від 12.07.2017 № 2129-VIII. У «Додатку 1» цієї угоди, зокрема, передбачено такі злочини, як нелегальне перевезення іммігрантів, що «означає діяльність, що має на меті навмисне сприяння з метою отримання фінансових прибутків в'їздові на територію держав-членів, проживанню або працевлаштуванню на ній усупереч правилам та умовам, які застосовуються на їхніх територіях» та торгівля людьми. Наступний механізм обміну даних, котрий варто зазначити – це міжнародні захищені електронні системи обміну даними, до прикладу, Шенгенська інформаційна система [18] – урядова база даних ЄС, яка «використовується європейськими країнами для зберігання і обміну інформації про осіб та предмети, що перетинають кордон з метою дотримання національної безпеки, прикордонного контролю та правоохоронних цілей». За загальними принципами системи визнається право осіб на доступ до даних, що містяться стосовно них у цій системі та право вимагати виправлення або видалення невірних даних. Звичайно ж, важливим механізмом обміну інформації є регулярні конференції з питань міжнародної міграції. До найбільш відомих належать: «Глобальний форум з міграції та розвитку», який проводиться щорічно з 2007 року і залучає до участі представників урядів, громадянського суспільства та приватного сектору; «Міжнародний діалог з міграції», який організовує двічі на рік МОМ; конференції ООН з питань міграції; «Празький процес», що проводиться кожні 5 років і метою якого є діалог між країнами ЄС, країн Шенгенської зони, Східного партнерства, Західних Балкан, Центральної Азії, Туреччини та росії з питань міграції. Ці конференції та форуми дають змогу обмінюватися досвідом, обговорювати виклики та розробляти спільні заходи реагування на міграційні процеси.

Висновки. Осмислення сутності та тенденцій міграційних процесів відіграє вирішальну роль у формуванні дієвих підходів та планів дій. Це дає змогу оптимізувати позитивний вплив міграції та зводити до мінімуму її негативний вплив. Варто зауважити, що ефективне управління міграцією вимагає координованих зусиль на глобальному та національному рівнях. Для цього створена цілісна система виявлення й аналізу причин потоків біженців на основі статистичних даних, опитуванні самих біженців, моніторингу ситуації в країнах походження, яка охоплює використання геоінформаційних систем, міждисциплінарних досліджень та звичайно співпраці з урядовими структурами. Проте успішне вирішення проблеми біженців можливе лише за умови тісної міжнародної співпраці в правовому полі, належного

фінансування та системного підходу до інтеграційних програм. Ключовими чинниками успіху імміграційної політики є: рівновага між гуманітарними зобов'язаннями та національними інтересами, ефективна координація на національному й міжнародному рівнях, достатнє ресурсне забезпечення, гнучкість у реагуванні на зміни ситуації, довгострокове планування та превентивні заходи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тейлор І., Масіс А. Дж. Складність і непередбачені наслідки кризи людської безпеки: системна динамічна модель міграції біженців до Європи: інноваційні погляди на складні проблеми. *Security by Design*, 2018. С. 93–136. URL : https://www.researchgate.net/publication/326687186_Complexity_and_Unintended_Consequences_in_a_Human_Security_Crisis_A_System_Dynamic_Model_of_the_Refugee_Migration_to_Europe_Innovative_Perspectives_on_Complex_Problems
2. Горденкер Л. Раннє прогнозування вимушеної міграції. *JSTOR*. Том 7. 1984. С. 68–77. URL : https://www.jstor.org/stable/23141142?read-now=1&oauth_data=eyJlbWFpbCI6ImJmdXJ5a0BILXUuZWRR1LnVhIiwiaW5zdGl0dXRpb25JZHMiOltldCJwcm92aWRlciI6Imdvb2dsZSJ9#page_scan_tab_contents
3. УВКБ ООН. Огляд тенденцій. 2023. URL : <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2023>
4. Портал даних Євростату. Популяція на 1 січня 2024. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00001/default/table?lang=en>
5. Світовий Банк. Дані. 2024. URL : <https://data.worldbank.org/country/ukraine?locale=uk>
6. УВКБ ООН. Життя на паузі: наміри та перспективи біженців. Регіональний звіт щодо намірів. 2024. № 5. URL : <https://data.unhcr.org/en/documents/details/107099>
7. *Economist*. Democracy Index. 2023. *Economist Intelligence Unit*. URL : <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/>
8. *Transparency International*. 2023. Corruption perception index. URL : <https://www.transparency.org/en/cpi/2023/index/ukr>
9. IEP. Global Terrorism Index. 2024. URL : <https://www.economicsandpeace.org/global-terrorism-index/>
10. СПП. Індекс верховенства права. 2023. URL : <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/>
11. ZMINA. Діяльність організації. 2024. URL : <https://zmina.ua/>
12. Конвенція про захист фізичних осіб при автоматизованій обробці персональних даних / Портал ВРУ. 1981. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text
13. МОМ. Глобальний договір про безпечну, упорядковану та регулярну міграцію. 2018. URL : <https://www.iom.int/global-compact-migration>
14. УВКБ ООН. Карти вимушених переселенців та осіб без громадянства. 2024. URL : <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/insights/annexes/forcibly-displaced-maps.html>
15. Університет Уорвіка. Середземноморська міграційна дослідницька програма. 2018. URL : <https://warwick.ac.uk/fac/soc/mmrp/>
16. МОМ. Міграція, довкілля та зміни клімату. 2022. URL : <https://www.iom.int/migration-environment-and-climate-change>
17. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво / Портал ВРУ. 2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#Text
18. Шенгенська інформаційна система / Портал МЗС Польщі. URL : https://www.mos.cudzoziemcy.gov.pl/en/informacje/sis_en/wprowadzenie_EN

REFERENCES

1. Taylor I., Masys A. J. Complexity and Unintended Consequences in a Human Security Crisis: A System Dynamic Model of the Refugee Migration to Europe: Innovative Perspectives on Complex Problems. *Security by Design*, 2018. Pp. 93–136. URL : https://www.researchgate.net/publication/326687186_Complexity_and_Unintended_Consequences_in_a_Human_Security_Crisis_A_System_Dynamic_Model_of_the_Refugee_Migration_to_Europe_Innovative_Perspectives_on_Complex_Problems
2. Gordenker L. Early Warning of Forced Migration. *JSTOR*. Vol. 7. 1984. Pp. 68–77. URL : https://www.jstor.org/stable/23141142?read-now=1&oauth_data=eyJlbWFpbiCI6ImJmdXJ5a0BILXUuZW50dXRpb25JZHMlOltLClJwcm92aWRlciI6Imdvb2dsZSJ9#page_scan_tab_contents
3. UNHCR. Trends at a Glance. 2023. URL : <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2023>
4. Eurostat Data browser. 2024. Population on 1 January. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00001/default/table?lang=en>
5. World Bank Group. Data. 2024. URL : <https://data.worldbank.org/country/ukraine?locale=uk>
6. UNHCR. Lives on hold: Intentions and perspectives of refugees. 2024. Regional report № 5. URL : <https://data.unhcr.org/en/documents/details/107099>
7. EIU. Democracy index 2023. Economist Intelligence Unit. URL : <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/>
8. Transparency International. Індекс сприйняття корупції. 2023. URL : <https://www.transparency.org/en/cpi/2023/index/ukr>
9. Інститут економіки і миру. Глобальний індекс тероризму. 2024. URL : <https://www.economicsandpeace.org/global-terrorism-index/>
10. WJP. Rule of Law index. 2023. URL : <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/>
11. ZMINA. Organization activities. 2024. URL : <https://zmina.ua/>
12. Portal of the SCU. Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data. 1981. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text
13. IOM. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. 2018. URL : <https://www.iom.int/global-compact-migration>
14. UNHCR. Maps of forcibly displaced and stateless people. 2024. URL : <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/insights/annexes/forcibly-displaced-maps.html>
15. The University of Warwick. Mediterranean Migration Research Programme. 2018. URL : <https://warwick.ac.uk/fac/soc/mmrp/>
16. IOM. Migration, environment and climate change. 2022. URL : <https://www.iom.int/migration-environment-and-climate-change>
17. Portal of the SCU. Agreement between Ukraine and the European Police Office on operational and strategic cooperation. 2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#Text
18. Urząd do spraw cudzoziemców. Schengen Information System (SIS) for the purpose of refusing entry. URL : https://www.mos.cudzoziemcy.gov.pl/en/informacje/sis_en/wprowadzenie_EN

B. B. Furyk. INTERNATIONAL LEGAL SYSTEMS FOR IDENTIFYING THE CAUSES OF REFUGEE FLOWS IN MODERN CONDITIONS

The article is about the international legal systems of identifying the causes of refugee flows, their value for preventing crisis phenomena and functioning in conditions of military conflicts. The analysis of the interdependence between the macroeconomic indicators of the countries of origin of refugees and the intensity of migration processes, including the GDP, inflation, and unemployment, is carried out. Particular attention is paid to the impact of armed conflicts and military actions on the formation of flows of internally displaced persons, their scale, and direction. The work systematizes and classifies the main reasons that force people to leave their places of permanent residence. Based on current statistical data, a legal analysis was conducted on the effectiveness of the existing system for identifying the causes of refugee flows.

Based on the results of the study, a set of recommendations is proposed for improving international mechanisms for regulating migration processes, strengthening coordination between countries in providing humanitarian assistance to refugees, and developing long-term strategies for their integration into host societies.

Key words: *refugees, refugee rights, migration crisis, international cooperation.*